

Riječ kao osnova arheologije

Riječ kao osnova arheologije

Riječ arheologija

Riječ arheologija prvi put spominje Platon i to u značenju priča o stari-nama ili starih priča u dijalogu „Hipija Veći“. Riječ se može pronaći i kod Diodora Sicilskog i Strabona (Lidell & Scott n.d.). Skovana je od grčkih riječi ἀρχαῖος + λόγος – stari i priče, dakle priče o starinama, ili priče iz starina. Suprotno suvremenom prijevodu tih riječi tada je ta kovanica značila – priče o prošlosti. Tek kad se njome ponovno koristi spomenuti J. Spon (1685) u djelu *Miscellanea eruditae antiquitati* u 17. stoljeću i poslije kao dio zanosa pozitivizma i razvoja znanosti za *logos* se počinje primjenjivati ovo drugo značenje – znanost, znanje. Danas se katkad pogrešno koriste prijevodi grčkih riječi iz kovanice arheologija s prijevodom znanost, što je šteta jer se već pri samoj definiciji pojma može upozoriti na kompleksnost procesa nastanka ove discipline i na ulogu riječi i pripovijedanja u nastanku, opstanku i naposljetku formiranju znanstvene discipline od čovjekove sklonosti prema sakupljanju i pričama o prošlim vremenima.

Dakle, ovo je prvo očuvano korištenje riječi arheologija:

[285δ]...Σωκράτης: ἀλλὰ τί μὴν ἔστιν ἃ ἡδέως σου ἀκροῶνται καὶ ἐπαινοῦσιν; αὐτός μοι εἶπέ, ἐπειδὴ ἐγὼ οὐχ εὐρίσκω./ Ἱππίας: περὶ τῶν γενῶν, ὧ Σώκρατες, τῶν τε ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν κατοικίσεων, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις, καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας ἥδιστα [285ε] ὥστ' ἔγωγε δι' αὐτοὺς ἠνάγκασμαι ἐκμεμαθηκέναι τε καὶ ἐκμεμελετηκέναι πάντα τὰ τοιαῦτα....

[285δ]....Sokrat: Ali o čemu onda vole da im ti govoriš i što izaziva pohvalu? Sam mi reci, jer što je to ja ne mogu dokučiti.

Hipija: O rodoslovlju, Sokrate, heroja i ljudi, i osnutku gradova, kako su se nekoć u stara vremena podizali, i općenito o **arheologiji** vole slušati,[285ε] tako da sam i ja zbog njih bio prisiljen to sve izučiti i izvježbati se u tome (Plat. Hipp. Maj. 285d-e).

No, često se pogrešno navodi da se izraz arheologija prvi put pojavljuje kod Tukidida, u djelu *Povijest peloponeskog rata* u kojem piše o starijoj grčkoj povijesti (primjerice Težak Gregl 2011: 15). To je ime kojim se poslije i danas naziva njegovo prvo poglavlje, i poznato je kao Tukididova arheologija, ali riječ se u djelu samom ne spominje.

Arheologija i astronomija

Uvijek mi se činilo da je dobro usporediti arheologiju i astronomiju. Astronomija promatra pojave i objekte iz daleke prošlosti i koristi se alatima kojima ta opažanja pretvara u čitljive opise i slike. Na temelju toga stvaraju se, potvrđuju i opovrgavaju teorije o nastanku i širenju svemira, procesima koji zahvaćaju nebeska tijela i slično. Bitna razlika između arheologije i astronomije u ovom je trenutku to što astronomija ima puno pouzdanije i učinkovitije alate od arheologije – doslovno ima vrstu vremeplova, a to je teleskop (bilo na Zemlji ili u njezinoj orbiti). Još jedna bitna razlika jest u tome što se dio opažanih pojava nalazi cijelo vrijeme na nebu i moguće ih je vidjeti i pratiti njihova gibanja. No, treba se prisjetiti vremena prije teleskopa i razvoja suvremene astronomije kada je postojao niz teorija o onome što danas pouzdano znamo i opažamo čak i opremom iz svojeg doma i mnogobrojnih nepoznanica koje ne može dokučiti današnja oprema. Spoznajno i tehnološki, arheologija je sada u doba Galileia i intuitivnih zaključaka temeljenih na manjkavim empirijskim podacima. I to je u redu.

Još jedna trenutačna velika razlika jest u tome što pogled u prošlost svemira nudi sliku. I to sliku koju može vidjeti svatko, za koju ne mora obići mnoštvo muzeja, pročitati hrpu radova i na kraju si riječima stvoriti sliku u glavi. Astronomija trenutačno nudi ono što mi mislimo da imamo, a nemamo.

Predmeti i riječi

Kao što ni prikaz neba korištenjem teleskopa nije potpuno vjeran prikaz, tako ni arheološke interpretacije nisu neutralni prikazivači idealne slike prošlosti (Shanks & Tilley 1987).

Prvotno sam ovo poglavlje nazvala *Tekst kao izvor znanja o prošlosti*. Uvriježena je definicija da je predmet, materijalna ostavština, osnovni izvor arheološkog znanja i osnovna jedinica znanstvene discipline arheologije. Upravo je materijalna kultura kao predmet bavljenja arheologijom i osnovna razlikovna odrednica prema drugim disciplinama koje se bave čovjekom i čovjekovim „proizvodima“ u prošlosti. Tako se u *Uvodu u prapovijesnu arheologiju* (Težak Gregl 2011) navodi da se razlika povijesti i arheologije očituje baš u tome što se arheologija bavi

materijalnom kulturom, a povijest pisanom riječi. No, nastanak i formiranje arheologije nisu vezani za predmete, nego za riječ, tekstove i tek u konačnici, potragu za materijalnim dokazima tih tekstova. Smatram da je mnogo veću ulogu na razvoj arheologije imala riječ (prvo izgovorena, a onda i pisana) nego materijalna kultura.

Na temelju toga možemo reći da su u sekundarnom nizu arheoloških izvora – predmeti, a da su primarni i oni koji su imali najveći utjecaj na razvoj arheologije – tekstovi. Tekstovi su bili ti koji su poticali zanimanje za pojedine aspekte prošlosti, utjecali na odabir lokacija, odabir tema istraživanja, metoda, na razvoj arheologije nekada pa i danas, unutar discipline i u općoj kulturi.

No, razvoj i povijest arheologije počinje i prije pisane riječi, počinje sviješću o prošlim vremenima i interesom za ta prošla vremena te verbaliziranjem sjećanja i smišljanjem priča o prošlosti te prenošenjem prošlih događaja, sjećanja i emocija u sferu sadašnjosti i budućnosti. Usmena predaja i pričanje priča održali su ne samo znanje o prošlosti i održavaju ga i danas – je li to znanje stvarni odraz događaja, teško je reći, možda i nije presudno, ali nepobitno je da ljudi prenose informacije usmenim putem kroz prostor i vrijeme i čine nevidljive, ali prisutne i snažne sponne koje utječu i na sadašnjost. Opisujući prošlost u sadašnjosti riječima oslikavamo i buduću percepciju, a sve pod utjecajem odabira onoga o čemu govorimo i onoga što izostavljamo, svjesno i nesvjesno.

U posljednje vrijeme sve više pokazatelja upućuje na to da su svi elementi za koje smatramo da su bili dio kompleksne kulturne evolucije zapravo postojali sve vrijeme, ali nismo ih bili u stanju uočiti zbog ograničenog opsega istraživanja ili ograničenosti našeg interpretativnog okvira koji je usmjeren na pojavu određene sirovine ili tipa predmeta, a ne na društvene prakse.

Postprocesni arheolozi sugerirali su sličnost arheološkog istraživanja s pisanjem teksta (primjerice Hodder 1989, Hodder 1991, Tilley 1991), a u novije vrijeme važnost odnosa teksta i predmeta istaknuli su S. Babić (Babić 2018) i B. Olsen (Olsen 2002). Tekst je trajnija manifestacija i način bilježenja riječi koja ostaje ključni element u kreiranju ideje o prošlosti kroz tekstove i to eksplicite i implicite. Na društvenu zbilju kroz tisuće godina i cijeli europski kontinent najveći su utjecaj imali tekstovi kao zapisi priča. Čitanje tih riječi i njihova transforma-

cija iz teksta u ideju koja se realizirala kroz političke i druge prakse. Uz sadašnjost, i prošlost „zapadnoga svijeta“ odredile su dvije knjige – Biblija i *Ilijada* (neposredno i posredno kroz prilagođeni prijevod Vergilijeve *Eneide*). Tim dvjema knjigama možemo dodati i treću, *O podrijetlu vrsta* (Darwin 1859). Već sada možemo uočiti neke bitne razlike. *O podrijetlu vrsta* je u svojoj sadašnjosti utjecala na sve ostale discipline i time utjecala na formiranje okvira prošlosti ljudskog društva kakvu imamo i danas. Biblija i *Ilijada* su u svakom razdoblju bile model i inspiracija za prilagodbe stvarnosti i prošlosti u odnosu na tu stvarnost. Po njima se određivalo što je uopće postojalo, bile su poticaj za potrage, izradu genealogija. Od nekih postojećih ili nepostojećih osoba i događaja iz prošlosti stvorile su opća mjesta cjelokupnoga ljudskoga znanja i danas poznate pojmove gotovo svakome stanovniku europskog kontinenta, a i šire. Iz zanimanja ljudi za određene teme možemo uočiti dugo trajanje u trajanju od nekoliko tisuća godina jednakih tema i zaokupljanja mašte, vjerovanja, usmene predaje i istraživačkog rada nebrojenih pojedinaca i skupina. Proizvodnja arheološkog znanja dugotrajan je proces na koji utječu čimbenici koje kroz povijest discipline pokušavamo prepoznati jer smo sami „zarobljeni u svojoj epistemi“ i ne možemo uočiti ograničenja koje nam ista postavlja (Foucault 2002).

Zašto riječi? Jer su se ideje prenosile pismeno i usmeno, jer okvir prošlosti nismo izgradili od predmeta nego od riječi, jer su mnogobrojni arheološki artefakti preživjeli tisuće godina isključivo zahvaljujući usmenoj predaji, jer su predmeti bili potrebni vladarima da bi potvrdili priču. U idućim redovima pokušat ću elaborirati.

Čak i iz naše sadašnjosti ili najneposrednije prošlosti postoje različite verzije i tumačenja istog događaja. Ona granica od triju generacija pamćenja vrlo je propusna u oba smjera – nedavni događaji mogu imati više verzija, a jedna verzija usmene predaje može preživjeti tisućljeća i imati uistinu dugo trajanje.

Znanje i priče prenosile su se i prenose se izgovorenom i pisanom riječi. U konačnici katkad originalno autorstvo više nije moguće pratiti, a više zapravo i nije važno. Svima su poznate priče o poplavama, divovima i čudovištima koji su živjeli u prošlosti. Neke od tih priča snažno su utjecale i na profesionalnu arheologiju. Najočitiiji i najbolji primjer za to je *Ilijada*. Grad Troja, Trojanski rat i junaci spo-

menuti u tom epu poznati su svakome, a sam pojam Troja i danas je sinonim u arheološkoj struci za posebno važno nalazište, kao i za posebno velik uspjeh istraživača koji uspije otkriti nalazište koje će struka priznati da je po važnosti jednako Troji. Usporedbe hrvatskih nalazišta s Trojom mogu se naći među izjavama profesionalnih arheologa i na mrežnim stranicama Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske (<https://min-kulture.gov.hr/pristup-informacijama-16/ministarstvo-u-medijima-arhiva/arhiva-iz-medija-2010-2022/iz-medija-2010/batina-panonska-troja-zeljeznog-doba/6313>). Homerovo djelo utjecalo, možda i najviše na tijek bavljenja prošlošću i istraživanja prošlosti sve do otprilike vremena reformacije, kada prestaje biti toliko važan u službenim državnim istraživanjima prošlosti, ali ostaje kao inspiracija za istraživanja te kao važan dio stručnog arheološkog i javnog prostora do dandanas (doslovno).

Vidjeli smo da su doba junaka, Troja, trojansko podrijetlo, sakupljanje herojskih predmeta i oružje od bronce ključni elementi Homerova djela koji su utjecali na povijest i razvoj arheologije, ali i usmjerili mnoga druga zbivanja u budućnosti. Herodot i Tukidid su utjecali na povijest. Homer stalno utječe na sadašnjost. Većina ljudi već dugo ne čita njegova djela, ali prepričava ih, interpretira i pamtí.

Interpretacija i značenje predmeta

C. J. Thomsen donosi potpunu novinu u istraživanje prošlosti, ideju da se predmeti mogu upotrebljavati umjesto riječi (Eskildsen 2012). On je kao izvor znanja vidio predmete, a muzeje kao mjesto predstavljanja tog znanja. Tako je stvorio ono što se može smatrati „jezikom predmeta“ kao alternativu i izazov tekstualnom jeziku drugih povijesnih disciplina, a koji su preuzeli de Mortillet, Montelius, Childe i mnogi, mnogi drugi. No, usredotočenost na predmet zanemarila je riječi, a prenošenje informacija o predmetu i prošlosti nastavilo se dominantno kroz riječi. Svaki arheolog koji ovo čita na ovom će se mjestu sjetiti barem jednog razgovora u kojem je netko tvrdio da predmeti govore sami za sebe i da, ako arheolog ispravno radi i kopa, ne postoji mogućnost pogreške. Predmeti u sebi nemaju pohranjene informacije i slike. Mnogi istraživači promatraju predmete iz predindustrijskih društava kao da imaju biografije poput ljudi: proizvodnja (rođenje), razmjena (socijalizacija), upotreba (život općenito), odbacivanje (smrt)

i konačno depozicija, (ukapanje) (Johanson 2006). Johanson zapravo uspoređuje stavke u ljudskom životu s koncepcijama lanca operacija, odnosno kako arheolozi promatraju „životni vijek predmeta“. No, ona nudi drukčiji pristup, pristup u kojem se predmeti ne promatraju analogno živim stvarima nego isključivo kao značenje koje ono ima u trenutku kada ga netko posjeduje. I na taj način se predmeti gledaju kao „događaji“ koji su, za razliku od drugih povijesnih događaja, preživjeli do danas (Earle 2014). U jednom predmetu može biti sadržano više događaja. Stvari poprimaju značenje isključivo kroz aktivnosti, misli i percepciju korisnika. Predmetu ne možemo vidjeti značenje ako nije aktivan. Za vrlo koncentriran i dobar pregled značenja predmeta u arheološkom kontekstu vidjeti (Johanson 2006).

Predmet ne govori sam za sebe i ako nam netko ne opiše namjenu toga predmeta vrlo teško ćemo je moći proniknuti. Primjeri spomenuti u ovoj knjizi kao čuvar mlijeka, nosač za perad i pritiskivač za papir potječu iz zbirke Vladimira Dodiga Trokuta. Tu se ponovno vraćamo na riječ kao glavni medij prijenosa informacije i znanja.

Predmeti koji su sudjelovali u stvaranju prvih arheoloških tipologija i kronologija nisu potekli iz suvremenih arheoloških istraživanja s pouzdanim i dobro dokumentiranim kontekstima. Oni su dospjeli u muzeje i posjed učenjaka sakupljanjem, darivanjem, otkupom. Većina je predmeta došla bez konteksta koji bi danas zadovoljavao, a novi se temeljito iskopani predmeti trpaju u te davno formirane ladice tipologije upravo opisom, korištenjem riječi. Danas mnogi više ne postoje, dio njih je u sastavu muzejskih postava, zbirki i depoa, a najveći dio njih, osim vrlo uskog kruga stručnjaka, više nitko nije nikada vidio. Oni su nastavili svoj život kao objavljene publikacije, kao referencije i citati koji se kroz riječi prenose generacijama. Predmeti su opet postali riječi. Pogotovo danas kada se objavljuje sve manje crteža arheoloških predmeta.

U publikaciji opet pisana riječ postaje ta koja znanje o predmetu prenosi drugim kolegama koji onda te riječi prenose dalje. Thomsenova usredotočenost na predmete nikako nije riješila multidimenzionalnu prirodu predmeta kao i kompleksnost odnosa čovjeka i predmeta. Danas vidimo pogrešnu interpretaciju predmeta u kabinetima, ali pitanje je možemo li vidjeti vlastite pogrešne interpretacije pogotovo ako su manje očite.

Od nove arheologije predmeti su se pokušali klasificirati prema svojem značenju koje su imali za ljude koji su se njima koristili, odnosno prema funkciji koju su imali. Ispravno se smatralo da samo morfološke značajke nisu dovoljne za to i da se mora pokušati proniknuti u namjenu i smisao predmeta. Poznato je kako je, što je postalo jedna od osnovnih postulata nove, procesne arheologije, Lewis Binford podijelio predmete u tri velike skupine – tehničku, socio-tehničku i ideo-tehničku (Binford 1962). Dva i pol desetljeća poslije C. Renfrew dijeli artefakte opet na tri, ali prema njihovoj „živoj” vrijednosti. Prvu skupinu čini primarna vrijednost – arbitrarna vrijednost koja je određena vrijednošću sirovine koja je sama po sebi također arbitrarne vrijednosti, artefakti od vrijedne sirovine nazivaju se prestižnim dobrima. Druga skupina je uporabna vrijednost – vrijednost predmeta određuje se prema vlastitim obilježjima, kvaliteti i lakoći uporabe, a treća je radna vrijednost – vrijednost onoga što se tim predmetom napravi (Renfrew 1986). Tu je opet na djelu redukcija, u ovom slučaju i funkcije i značenja, te se odražava i vrijednosni sud o kompleksnosti jer se na suvremena društva takvi kriteriji nikada ne bi primijenili. Vrijednosni sud koji se zrcali u inicijalnom opisivanju predmeta čini sam naziv kamenog oruđa koji se donedavno službeno primjenjivao, a koji još nije izašao iz upotrebe – alatka – također u svojoj osnovi nosi predrasudu da nije riječ o alatu u punom smislu riječi, o onom pravom funkcionalnom moćnom alatu, nego o njegovoj reduciranoj verziji, nečem ipak semantički manjem, a ne osnovnom oruđu s kojim su razni hominini preživjeli više od tri milijuna godina. Danas je napredovalo pa je u službenoj upotrebi izraz oruđe (Karavanić et al. 2015). Zanimljiva je i ta dihotomija značenja istog predmeta – ako ga je napravio čovjek, onda je bezvrijedna alatka, ako je pao s neba, onda je svet, živ ili bog sam.

Još jedan aspekt koji valja imati na umu u razmišljanju o arheološkim predmetima, a to je pretpostavljena važnost koju oruđe ima u životu neke zajednice. Skloni smo interpretirati (Šošić Klindžić 2010) oruđe kao važan izvor informacija o društvenom životu neke zajednice. Jedan od razloga je naravno i taj što je jedan od rijetkih izvora informacija nama dostupan za analizu, kao i analogiju s „lovačko-sakupljačkim zajednicama” koje žive u suvremeno doba. No, ono što zaboravljamo jest uloga koju oruđe danas ima u životu neke zajed-

nice. Dok je sama sirovina važan geopolitički element, oruđe samo je uglavnom dio kućanstva, obrtnika i komunalne infrastrukture koji se većinom uistinu uzima zdravo za gotovo i njegova promjena nije toliko odraz društvenih promjena koliko smo to skloni pripisivati onima u prapovijesti. Ipak, oruđe često ima i određenu samo simboličku vrijednost, no ona je toliko ovisna o pojedincu ili nekome lokalnom kontekstu da ju je kompleksno i opisati, a kamoli identificirati pukim proučavanjem materijalnih ostataka. Jednako je teško uočiti specifičnu promjenu pojavom nekog potpuno novog, do sada nepoznatog predmeta, a koje je zapravo refleksija nekih važnih društvenih promjena, no zbog svoje obične uloge i izgleda ne prepoznaje se kao takvo. Time želim reći da neprimjetne promjene nekada bolje odražavaju dinamiku od onih nama bolje uočljivih. Staro, isluženo i zastarjelo oruđe katkad nađe svoje mjesto u muzejima gdje je samo dio bolje ili lošije predstavljene zbirke. Pokatkad je i vezano za neku slavnu osobu i zato izloženo, no nema neku „objektivnu“ vrijednost nego je kontekstualizirano isključivo kroz osobu kojoj je pripadalo pa se ovisno o okolnostima i položaj tog predmeta revidira i mijenja.

Što znači predmet i značenje samo u jednom vremenu, a što u drugome, možda najbolje mogu objasniti s pomoću nastavka Foucaultovog razmatranja o Aldrovandiju i Buffonu i diskursima određenog vremena:

Znanje se dakle sastoji od prenošenja iz jezika u jezik. U restituciji velike uniformne ravnice riječi i stvari. U navođenju svega da govori. To jest u tome da se iznad svih oznaka rodi drugi diskurs komentara. Svojestvo znanja nije ni vidjeti ni pokazati, već interpretirati. Komentar Pisma, komentar drevnih naroda, komentar onoga što su nam prenijeli putnici, komentar legendi i basni: od svakog od tih diskursa ne tražimo da se komentira njegovo pravo da ispriča istinu, od njega samo zahtijevamo mogućnost da se o njemu govori. Jezik kao svoj unutarnji princip ima grananje. „Ima više posla u interpretaciji interpretacije nego o bilo kojemu drugom predmetu; mi se samo gubimo u međusobnom objašnjavanju“. To uopće nije konstatacije neuspjeha kulture ukopane pod vlastitim spomenicima, već definicija neminovnog odnosa koji jezik XVI. stoljeća ima sa samim sobom. S jedne strane, taj odnos omogućuje beskonačno pređenje jezika koji se ne prestaje razvijati, oporaoljati i dovoditi do teturanja svojih prethodnih oblika. Možda se prvi put u zapadnoj kulturi otkriva ta apsolutno otvorena dimenzija jezika koji se više ne može zaustaviti

jer će, kako nikad nije zatvoren u definitivno govoreći, moći iznijeti svoju istinu samo u budućem diskursu, koji je sav posvećen tome da kaže ono što će reći, ali sam taj diskurs ne sadrži moć da se zaustavi na samome sebi, i to što kaže zatvara poput obećanja koji je opet ostavljeno nekome drugom diskursu..." (Foucault 2002, 59-60).

U svakom arheološkom radu uvijek se posebno naznačuje koliko je važan kontekst u kojem smo pronašli predmet, i na koji način mi kao istraživači kontekstualiziramo kontekst. Ono što smo našli često postaje glavno, važno, simboličko. O tome je već bilo riječi. Mi ne znamo prepoznati je li kontekst krivi jer smo u našem kanonu, epistemi, paradigmi.

Na kraju prve četvrtine 21. stoljeća arheologiju obilježava raznolikost i zamršenost kao nikada tijekom 150 godina službenog postojanja kao discipline. Iako je prikupljenih artefakata i razvijenih metoda bezbroj, a količina samo raste velikom brzinom, jednako tako raste i broj pitanja i nepoznanica na koje pokušavamo odgovoriti. Iako prividno arheologija je jasno strukturirana znanstvena disciplina, i dalje je odlikuje izrazita heterogenost teorijskih i metodoloških koncepcija koje se primjenjuju pri znanstvenoj interpretaciji. Prije 50 godina D. Clarke je predvidio da će biti potrebna generacija ili dvije da se razvije pouzdan i samo arheologiji svojstven metodološki okvir, ali danas se čini da je u tome bio malo preoptimističan. S jedne strane, K. Kristiansen je optimistično proglasio „treću znanstvenu revoluciju“ (Kristiansen 2014), a D. Graeber i D. Wengrow glasno su upozorili na zablude pojednostavnjene slike o prošlosti i isto tako optimistično najavili da bi raskid s tom zabludom mogao donijeti točniju sliku o prošlosti, ali i bolju budućnost (Graeber & Wengrow 2021). Ta, možda samo prividna dihotomija, ocrtava granice suvremene arheologije, gdje zapravo granica i nema – od strogo provjerljivih podataka na mikrorazini, do novih mogućnosti ljudske mašte na globalnoj razini. Dihotomija postoji i u zahtjevima znanstvene infrastrukture – s jedne strane, traži se primjena metoda prirodnih znanosti, konkretni i provjerljivi podatci, a s druge strane, približavanje javnosti, popularizacija i *storytelling*. Uključivanje javnosti u proces proizvodnje arheološkog znanja postaje u Europi vrlo važna komponenta arheološkog istraživanja, dok je kod nas i dalje neznatno zastupljena. Upravo različiti zahtjevi koji se postavljaju pred arheologiju mogu umjesto frustracije biti prilika da

se istraživanja modificiraju kako bi bolje obuhvatila raznolikost ljudskog iskustva. Na taj način bi se mogle zamisliti različite društvene i političke forme koje promjenjive i na taj se način uvelike približiti prirodnim znanostima razvijanjem modeliranja na stohastičkim umjesto determinističkim načelima. Suvremena tehnologija to nam dopušta.

Razvijanje i iskušavanje različitih scenarija izgrađenih na temelju svih dostupnih podataka i novih analiza može samo ojačati znanstveno obilježje arheologije. Vrijeme je za razvijanje novih ideja jer manje je vremena prošlo od Gordona Childea do Stojana Dimitrijevića nego od Dimitrijevića do nas, a u smislu same slike života u neolitiku i njegova akvarela ograđenoga neolitičkog naselja nismo se mnogo odmaknuli. Dapače, on je uočio veličinu i kompleksnost naselja, koju većina arheologa i danas nije sklona prihvatiti nego i dalje gradi zaključke o životu u neolitiku na temelju vrlo ograničenih spoznaja o izgledu njihovih naselja unatoč mnogobrojnim novim istraživanjima.

Prostor koji kreiramo postaje cijeli svijet koji gradimo za te ljude iz prošlosti. Prestanimo im graditi kaveze i otvorimo im prostranstva da vidimo kako ćemo ih popuniti. Daljinska istraživanja, pogotovo podatci dobiveni laserskim zračnim skeniranjem (LIDAR) upućuju na nužnost proširenja prostora istraživanja u svakom smislu. Koliko ljudi snažno ostavljaju trag svojim aktivnostima i intervencijama u okoliš danas se doslovno vidi ne iz aviona, nego iz satelita.

Strah od neznanstvenosti, neutemeljenosti ideje, modela, teorije, strah od odbijanja publikacije doveo nas je do toga da ne nudimo nikakvu novu ideju i da konstantno potvrđujemo stare paradigme, ili u najboljem slučaju znanstveni rad usmjeravamo na odbijanje novih. Stalno radimo selekciju podataka i donosimo odluke što ćemo prihvatiti, pa tako od istog autora, antičkog ili suvremenog, odabiremo ono što želimo da ostane istinito.

Zbog prirode arheološkog zaključka, koji mora biti napisan, potrebno je prihvatiti da je u sferi znanstvene fantastike, a ne srži znanstvenog pristupa vjera u objektivnu rekonstrukciju prošlosti koju će dosegnuti neovisni arheolog čija je subjektivnost marginalizirana iskustvom i podacima (Shanks & Tilley 1987). Inzistiranje na objektivnosti znanstvenog postupka ne pokazuje znanstvenu strogost nego upravo suprotno, odraz je čežnje. Čežnje za slikom ili idejom znanosti i znanstvenika kakva bi trebala biti. Isto kao što težnja za najbolje oču-

vanim kontekstom odražava gotovo geteovsku čežnju za Pompejima, a dubinsko specijaliziranje i povezivanje sa specifičnim lokalitetom ili setom podataka čežnju za posjedovanjem. Jer, kako A. Palavestra poentira – svaki podatak je „nečiji” (Palavestra 2020). Nije potrebno nijekati i sakrivati da emocije pokreću istraživanja. Bez emocija nema ni interesa za prošlost niti bi bilo ljudi koji bi se zainteresirali za istraživanje prošlosti. Iako je dobro prihvatiti korištenje arheološke imaginacije (jer se nesvjesno svakako njome koristimo), treba biti svjestan da ni arheološka imaginacija nije „nevina”. U njoj se kriju sve iste stupice kao i u svakom drugom pristupu. Ali, arheologija kroz prakse pamćenja, tradiciju i inovacija u (moderno) ljudsko stanje može pronaći načine da se arheološka mašta može poboljša i obogatiti ljudsko iskustvo sada i za budućnost (Shanks 2015).

Toliko je puno stranputica i faktografskih pogrešaka, da ne spominjem strah od propusta važnih podataka i važnih činjenica koji je tolik da mogu čovjeka onesposobiti u radu. U vrijeme znanstvene hiperprodukcije nije moguće, unatoč svoj tehnologiji, pratiti sve što je napisano i sve što postaje dostupno a opet to se (katkad uzaludno) trudimo.

Proces spoznaje svih temelja vlastite discipline nije lagan niti ugodan. Lakše je promatrati disciplinu kao niz zadivljujućih ljudi i događaja pogonjenih interesom za prošlosti i istraživačkim duhom. S time se naravno i lakše poistovjetiti nego s neznanjem, dogmama, rasizmom, eksploatacijom koji su isto tako bili aktivni dionici stvaranja znanosti o prošlosti. Staša Babić precizno ocrtava nesklonost bavljenjem manje pozitivnim stranama arheologije preko pregleda razvoja arheologije G. Daniela i njegova lepršavog pregleda povijesti arheologije kao povijesti znatiželje, interesa, ljubavi, koji pritom istovremeno potpuno ignorira sve druge motive (Babić 2011). Svi dosadašnji uvidi nude nam priliku da prekinemo sa starim običajima pri čemu stalno popravljamo prošlosti i umjesto toga pokušamo popravljanjem arheologije popraviti budućnost (Tripković 2020).

U knjizi su prikazani samo neki primjeri kako je, s istraživanjem prošlosti, nerijetko i neodvojivo povezana potreba za dominacijom, vlašću ili nadmoći. Iz suvremene znanosti nestali su neki od tih čimbenika, ali pojavili su se drugi – potreba za dobivanjem radnog mjesta, za održanjem radnog mjesta, za financiranjem, za autoritetom, za

priznanjem kolega... Te su nam spoznaje potrebne da bismo mogli na pravi način baviti se našom strukom jednako kako je potrebno uočiti vlastite karakterne nedostatke i korigirati ih u svrhu boljeg, kvalitetnijeg života i boljeg odnosa prema drugim ljudima. Potrebno je tu svijest ne nositi kao teret predaka nego je upotrijebiti kao praktični alat koji dekontaminira svakodnevni rad i omogućuje bolje istraživanje.

Za sada, barem, legendu moramo držati odvojenom od arheoloških dokaza, iako, kako je davno primijetio arheolog Stuart Piggott, one imaju intrigantne točke korespondencije koje bi mogle biti previše indikativne da bi se odbacile kao puka slučajnost. (Piggott 1941: 306, Parker Pearson 2021).

Prije kraja vratila bih se na F. Braudela i usudila se zaključiti da sve što danas znamo o prošlosti nije produkt dugog trajanja, nego njegov dio. Dugo trajanje svega u neraskidivom klupku novih ideja i starih spoznaja, nemogućnosti percepcije vremena, stalnog priljeva novog znanja koje kreira novo neznanje.

Moja analiza dominantnih motivacija za istraživanje prošlosti i korištenje zaključaka iz prošlosti nikako za namjeru nema nuditi pesimističan pogled, dapače, te nam spoznaje pomažu da možemo drukčije sagledavati načine na koje radimo i zaključujemo. Dosadašnja ideja linearne prošlosti implicira i neumitnu sadašnjost i budućnost kako nas podsjećaju Wengrow i Graeber koji istodobno nude i rješenje – ako prošlost nije zadana, nije ni budućnost (Graeber & Wengrow 2021).

Na temelju svih novih podataka i indicija trebali bismo se usuditi pokušati uvesti novu paradigmu – zamisliti ljude kao ljude u potpunom smislu te riječi, u svoj šarolikosti života, kao neracionalne, vesele, ljutite, ratoborne, miroljubive, sebične, suosjećajne, konstruktivne, destruktivne, predvidive, nepredvidive...

Budete li se zapitali – zašto i kako bismo to napravili, pa u to je utkano tisuće godina razmišljanja i prikupljenog znanja – podsjetit ću vas da se još prije 150 godina liječilo napitkom od prašine sastrugane s kamenih sjekira.

Prijenos riječi

Teme koje ljude nadahnjuju tisućama godina ne možemo tek tako odbaciti, odnosno licemjerno ih je odbacivati kada su upravo one inspiracija i nama stručnjacima. Isto tako ne bi trebali odbacivati niti rezultate i ideje naših prethodnika arheologa, koje ćemo simbolično držati na pijedestalu neprikosnovenih autoriteta, ali ćemo istovremeno ignorirati njihove teorijske i praktične radove kao zastarjele.

Prošlost ne pripada stručnjacima, struka ne određuje što će zanimati ljude. Kao što vidimo i danas, najviše pozornosti pobuđuju iste teme kao u srednjemu vijeku unatoč svemu do sada iskopanome. Priče su također određivale političke prilike u Europi kao i njihove promjene. Priče o magičnim svojstvima kamenog oruđa donijele su ih iz neolitičkih naselja preko rimskih zidina i kuća seljaka u muzeje 20. i 21. stoljeća.

U našoj je struci praksa prenošenje riječi, a riječi kreiraju, oslikavaju i prenose prošlost. Poslužit ću se starom koncepcijom *translatio imperii* i prilagoditi je kako bih opisala način na koji vidim procese koji završavaju arheološkim znanjem. To bi bilo prenošenje riječi ili prenošenje prošlosti. Koncepcija u kojoj se kroz nekada usmenu predaju, a danas pisanu riječ, prenose ideje i zaključci o prošlosti, koncepcija *translatio verbi*.

Počela sam knjigu analogijom s obitelji, pa ću je time i završiti. Dok se ne suočimo s manjkavostima svojih predaka i onim vlastitima, život teško može kvalitetno i neopterećeno ići dalje. Isto je i s arheologijom. Oslobođeni tereta možemo lakše živjeti, istraživati, opažati, zaključivati te biti uistinu slobodni kao pojedinci i istraživači. Da parafraziram Wengrowa i Graebera (2021), **dopustili smo si izgubiti slobode, nitko nas ne sprečava da ih vratimo**. Kako u životu, tako i u znanosti.

